

A METAINFORMÁCIÓS ELEMELK SZEREPE A NYELVEN BELÜLI FORDÍTÁSBAN¹

THE ROLE OF METAINFORMATIONAL ELEMENTS IN INTRALINGUAL TRANSLATION

DOBOS CSILLA²

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a metainformációs elemek egyik sajátos csoportja hogyan teszi közzléseinkben explicitté a nyelven belüli fordításokat.

Nyelven belüli fordítások előfordulhatnak a szövegben spontán módon, utalás nélkül. Amikor azonban fel szeretnénk hívni a szöveg befogadójának a figyelmét arra, hogy most ugyanaz az információ következik, de más nyelvi eszközökkel kerül kifejezésre, metainformációs elemeket használunk. Az alábbiakban azt mutatjuk be, melyek azok a leggyakrabban előforduló metainformációs elemek, amelyek a nyelven belüli fordítást bevezetik.

Kulcsszavak: metainformáció, nyelven belüli fordítás, befogadó, a nyelven belüli fordítás folyamatára utaló metainformációs elemek, metaoperátorok

The paper investigates how a specific group of metainformational elements make intralingual translations explicit in utterances.

In a text, intralingual translations may occur spontaneously, without any reference. However, when we wish to call the receiver's attention to the fact that we are going to communicate the same information expressed in a different way, we use metainformational elements. The paper presents the most frequent metainformational elements that introduce intralingual translation.

Keywords: metainformation, intralingual translation, receiver, metainformational elements in the process of intralingual translation, metaoperators

Bevezetés

A metainformáció olyan információt jelent magáról az információról, amely kiegészítő adatokat szolgáltat a híryanagról, a közzlé tárgyáról, a világ tényeiről, dolgairól, vagyis mindarról, amit a beszélő a befogadó számára közvetít (vö. Bańczerowski 2000: 132–143). A metainformáció nem azonos sem a metanyelvvvel, sem a metakommunikációval, hanem az üzenet sikeres és hatékony továbbítását elősegítő plusz információ, amely különböző nyelvi elemek formájában realizálódhat. Ezeknek az elemeknek a denotátuma virtuális valóság, amely a szöveg szerzőjének a tudatában létezik (vö. Bańczerowski 2000, Lévai 2004).

¹ „A kutatómunka a Miskolci Egyetem stratégiai kutatási területén működő Mechatronikai és Logisztikai Kiválósági Központ keretében valósult meg.”

“This research was (partially) carried out in the framework of the Center of Excellence of Mechatronics and Logistics at the University of Miskolc.”

² DOBOS CSILLA

habilitált egyetemi docens

Miskolci Egyetem BTK Modern Filológiai Intézet

Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszék

3515 Miskolc-Egyetemváros

doboscsilla52@gmail.com

Miután minden szöveg információs és metainformációs elemek szerves ötvözete, célszerűnek látszik a nyelven belüli fordításokat tartalmazó szövegekben is elkülöníteni az információs és a metainformációs szinteket, vagy más terminológiát használva: metainformációs mezőket. Bevezetésképpen vizsgáljuk meg először Bańcerowski Janusz egyik példáját, amelyet *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései* című könyvéből (2000: 133) kölcsönöztünk: „*Ide figyelj, öregem, mondok neked valamit, ez az ember elviselhetetlen, tudod.*” Az információs mezőhöz csak az *ez az ember elviselhetetlen* kifejezés tartozik, az összes többi elem a metainformációs mező része, és az üzenet továbbításában különböző szemantikai és pragmatikai funkciókat lát el:

- *ide figyelj* = a hallgató figyelmének felkeltésére, fokozására szolgál;
- *öregem* = a hallgató megszólítása, funkciója az előző metainformációs elem funkciójával azonos;
- *mondok neked valamit* = az információs mezőbe történő átlépést jelzi, az információs szint megjelenését vezeti be;
- *tudod* = az információt nyomatékosító, a hallgató egyetértésére appelláló metainformációs elem, formálisan pedig az információ végét jelző szignál.

Második példánk a Szabolcs online (<http://www.szon.hu/>) hírei közül származik: „*Szeptembertől módosul a közösségi közlekedésben alkalmazott díjrendszer, ami a köznyelvre lefordítva azt jelenti, hogy emelik a vonatjegyek és buszjegyek árát is.*” (Szárász 2012). Az újsághírben szereplő – nyelven belüli fordítást tartalmazó – mondatban szintén egyértelműen elkülöníthető az információs és a metainformációs mező:

- *szeptembertől módosul a közösségi közlekedésben alkalmazott díjrendszer* = hírértékkel rendelkező információs mező, amely a közösségi közlekedésről továbbít üzenetet;
- *a köznyelvre lefordítva azt jelenti* = metainformációs mező, amely utalás a nyelven belüli fordítás folyamatára;
- *emelik a vonatjegyek és buszjegyek árát is* = hírértékkel rendelkező információs mező, amely a közösségi közlekedésről szóló üzenetet más nyelvi eszközökkel fejezi ki, és ezáltal a mondanivalót magyarázza, pontosítja, kifejti, érthetőbbé teszi

A második példa nemcsak azt mutatja, hogy a nyelven belüli fordítást tartalmazó szövegekben is elkülöníthető egymástól az információs és a metainformációs mező, hanem arra is lehetőséget kínál, hogy a fordítástudomány terminológiájának a segítségével leírjuk a nyelven belüli fordításra explicit utalást tartalmazó mondatok és szövegrészek struktúráját:

- *szeptembertől módosul a közösségi közlekedésben alkalmazott díjrendszer* = eredeti szövegrész, vagy más terminológiával: forrásnyelvi szövegrész;
- *a köznyelvre lefordítva azt jelenti* = a metainformációs szint utal a transzkódolásra, jelzi, hogy véget ér egy gondolat, ezzel kivezet az első információs mezőből, és bevezeti a második információs mezőt, vagyis a nyelven belüli fordítás eredményeként létrejövő célnyelvi szövegrészt;
- *emelik a vonatjegyek és buszjegyek árát is* = másodlagos, függő szövegrész, vagy más terminológiával: célnyelvi szövegrész.

Az alábbiakban egy olyan új kutatási területet mutatunk be, amely a metainformációs elemek szerepét vizsgálja a nyelven belüli fordítási folyamatban. Körvonalazzuk a téma

határait, bemutatjuk a nyelven belüli fordítás azon típusait, amelyekben szerepe van a metainformációs elemeknek, és összegezzük azokat a funkciókat, amelyeket a metainformációs elemek a nyelven belüli fordításban betöltenek.

1. A metainformációs elemek előfordulása a nyelven belüli fordítás különböző típusaiban

A nyelven belüli fordítások lehetnek globálisak vagy lokálisak (vö. Dobos 2014: 61–75) annak alapján, hogy az átalakítás az egész szövegre vonatkozik (globális), vagy annak csupán egy részét érinti-e (lokális). A metainformációs elemek használata a lokális fordításokra jellemző, ahol a nyelven belüli fordítás csak a szövegnek egy meghatározott részére, adott esetben egyetlen szóra, kifejezésre, mondatra, esetleg szövegrészre vonatkozik, de semmiképpen nem az egész szövegre.

A lokális nyelven belüli fordítást tartalmazó szövegrészek tipikusan két nagy egységből állnak: az első az eredeti szövegrészt, a második a célnyelvi szövegrészt foglalja magában. E két információs mező között helyezkedik el rendszerint a harmadik, kisebb, többnyire rövidebb egység, nevezetesen a nyelven belüli fordításra utaló metainformációs mező. A nyelven belüli fordításoknak nem kötelező eleme a metainformációs szint, gyakran előfordul, hogy a szöveg explicit módon nem ad információt a nyelven belüli átalakításról, de a szövegkörnyezetből és a szemantikai-pragmatikai jellemzőkből egyértelműen tudunk következtetni a fordítási folyamatra. Például az alábbi kezelési és használati útmutató szövegében eltérő nyelvi eszközökkel utalnak a valóság ugyanazon szeletére, egy konkrét tárgyra, nevezetesen egy paplanra varrt címkére (*a termékbe bevarrt, megengedett kezelési eljárások jelképeit tartalmazó címke, textil-KRESZ címke, kezelési útmutató*). Az elnevezések egymás nyelven belüli fordításainak is tekinthetők, utalás azonban nem történik az átalakítás folyamatára, és az sem világos a szöveg alapján, hogy mit tekinthetünk forrásnyelvi és mit célnyelvi szövegrésznek:

Amit az ágyneműk mosásáról tudni szeretne...

13 + 1 jótanácsban

1. Minden esetben tanulmányozza a termékbe bevarrt, megengedett kezelési eljárások jelképeit tartalmazó címkét. Ne vágja ki ezt a címkét, mert később útbaigazítást ad például a vegytisztítónak is. A textiltermékre jóállási igény nem érvényesíthető, ha a textil-KRESZ címkét eltávolították!

2. Ha a termék kezelési útmutatója a mosást megengedi, akkor az ágyneműket az utasítások betartásával szükség esetén moshatja. (Billerbeck paplan, Kezelési és használati útmutató)

Sok esetben zárójel vagy gondolatjel mutatja a nyelven belüli fordítást. Az alábbiakban erre látunk példát:

Két fogmosás között a fogak felületén a szájüregben is jelen lévő normál flórából folyamatosan rakódnak le a baktériumok. Ha ez hosszabb ideig háborítatlanul történik, akkor ez a baktérium felhalmozódás (lepedék) lesz a felelős a fogszuvasodásért, valamint az ínygyulladás és súlyosabb esetben a fogágybetegség kialakulásáért. (KM 2014: 6)

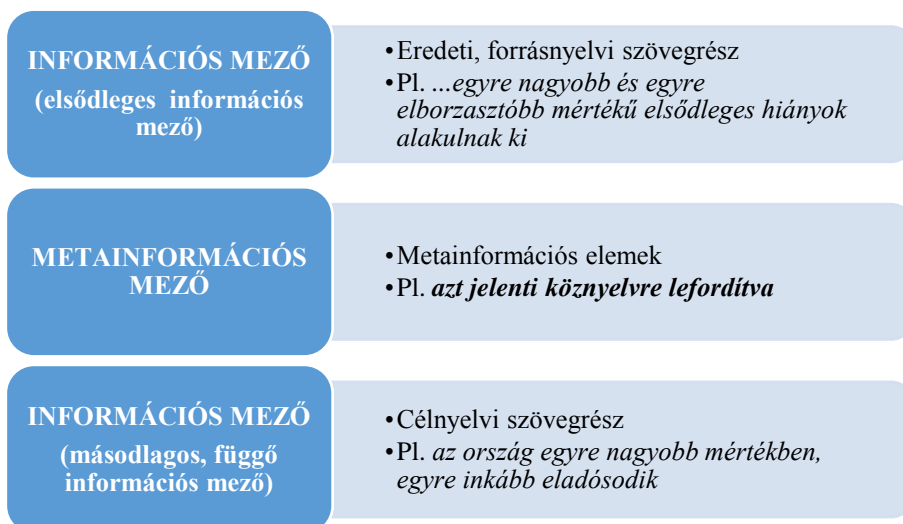
Az ilyen biztosítások jellemzően fejnehezek – az időszak elején kell megfizetni az ügynökök jutalékát is –, így akár a tíz százalékot is elérheti a tízéves TKM. (Üzleti kalauz nőknek 2014: 54)

Témánk szempontjából azok az esetek érdekesek, és azok az esetek képezik vizsgálódásunk tárgyát is, amelyekben explicit módon kifejezésre kerül az az üzenet, hogy itt nyelven belüli átalakítás történik (pl. *magyarról magyarra fordítva ez azt jelenti, magyarul szólva, szaknyelven fogalmazva* stb.). A fordítási folyamat természetéből adódóan ezek a kifejezések a szöveg metainformációs szintjét alkotják, az eredeti és a célnyelvi szöveget, vagyis a két információs mezőt kapcsolják össze.

2002 óta viszont egyre nagyobb és egyre elborzasztóbb mértékű *elsődleges hiányok alakulnak ki*, ami *azt jelenti köznyelvre lefordítva*, hogy az ország egyre nagyobb mértékben, egyre inkább *eladósodik*. (MNSZ2doc#...)

A lokális nyelven belüli fordítás a szöveg különböző hosszúságú részeit érintheti, így például egy rövidebb-hosszabb bekezdést, néhány mondatot vagy egyetlen mondatot, illetve tagmondatot, de vonatkozhat egyetlen szókapcsolatra vagy akár egyetlen szóra is. Mindezen fordítások közös jellemzője, hogy az átalakítás ugyanazon a szövegen belül, adott esetben ugyanazon a mondaton belül valósul meg. Ezen a ponton a szöveg szerzője az általa közölt tartalmat más nyelvi eszközökkel is kifejezi, és amennyiben ezt a szándékát a nyelvi reprezentáció szintjén is jelölni kívánja, úgy metainformációs mezőt nyit, ahol egyértelműen közli kommunikációs célját. Vagyis nyelvi formában is realizálja azt a tényt, hogy a szövegben most nem újabb információ következik, hanem a már közölt információ más nyelvi köntösben való megjelenítése. A metainformációs elemek a lokális fordításokban tehát azt jelölik, hogy a szerző más nyelvi eszközökkel megismétli vagy magyarázza a már közölt információt.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy az olyan lokális nyelven belüli fordítást tartalmazó szövegek, amelyekben a fordítási folyamatra explicit utalás történik, meghatározott szerkezettel rendelkeznek, ahol a metainformációs mező rendszerint a két információs mező közé ékelődik.

1. ábra. A nyelven belüli fordítást tartalmazó szövegekre jellemző információs szerkezet

2. A metainformációs elemek funkciói a nyelven belüli fordításban

A szövegek metainformációs elemei a proposícióban rejlő üzenetre vonatkoznak, közvetlenül a reális világ tényállásairól nem tartalmaznak információt. Egyfajta mentális, virtuális világra utalnak, amely gyakran csupán az egyén képzeletében, gondolataiban létezik (Lévai 2002: 125–127). A metainformációs elemeknek négy alapvető funkciója van:

- (1) részt vesznek a nyelvi közlések átadási folyamatának a szervezésében,
 - (2) biztosítják a szöveg kohézióját, összefűzik a különböző információkat,
 - (3) állításokat tartalmaznak a szöveg egyes részéről,
 - (4) pontosítják, minősítik az adott információt, értékelő modalitást fejeznek ki.
- (vö. Bańczerowski 2000: 133, Lévai 2002: 125).

Ezeknek a funkcióknak a megvalósulása több tényező függvénye. Az értékelő modalitás kifejezésének például meghatározó szerepe van a szakszövegekben, ahol az információ minősítését, ezen belül forrásának megbízhatóságát fejezi ki. Vizsgáljuk meg ebből a szempontból a következő mondatot, amely egy kihallgatási jegyzőkönyvből származik: „A rendőrségi feljelentés szerint *X* eltulajdonította a *G* tulajdonát képező *Z* forgalmi rendszámú Opel típusú gépkocsit.” A megnyilatkozás olyan proposíciót (*X* eltulajdonította a gépkocsit) tartalmaz, amely információt közöl egy tényállásról, és lehet igaz vagy hamis. A szövegrész metainformációs szintjén az információ forrására történik utalás: *a rendőrségi feljelentés szerint*. Érdekes változásnak lehetünk tanúi, ha a proposíciót más metainformációs keretben helyezzük el (a további példákban az egyszerűség kedvéért eltekintünk a tulajdonosra és a gépkocsira vonatkozó adatok megnevezésétől):

A vádiratban foglaltak szerint X tulajdonította el a gépkocsit., A vádlott biztos benne, hogy X eltulajdonította a gépkocsit., A vádlott azt állította, hogy X eltulajdonította a gépkocsit., A vádlott szerint X tulajdonította el a gépkocsit., A vádlott azt hiszi, hogy X eltulajdonította a gépkocsit., A vádlott azt feltételezi, hogy X eltulajdonította a gépkocsit., A vádlott úgy gondolja, hogy X eltulajdonította a gépkocsit., A vádlott gyanítja, hogy X eltulajdonította a gépkocsit., A vádlott lehetségesnek tartja, hogy X tulajdonította el a gépkocsit. A vádlott elképzelhetőnek tartja, hogy X tulajdonította el a gépkocsit.

Mint látjuk, az információ forrására vonatkozó metainformációs keret megváltoztatása a proposícióban foglalt információ megbízhatóságának megváltozását vonja maga után, sőt az információ igazságtartalmának a megkérdőjelezéséhez is vezethet. Az információ megbízhatóságának a jog világában különösen fontos szerepe van, amelyet a fenti mondatokban a metainformációs elemek érzékeltetnek, amikor is az információ forrásának megadásával értékelik és minősítik a proposícióban foglalt információ megbízhatóságát. Ennek a minősítésnek, vagyis a metainformációs elemek verifikációs funkciójának pedig a tényállás megállapításának folyamatában, végső soron a jogi döntésben meghatározó szerepe van.

A verifikációs funkció mellett a metainformációs elemek számos egyéb feladatot is ellátnak az üzenet közvetítésében, így – többek között – információt továbbítanak

- a nyelven kívüli információk szerzésére szolgáló csatornák (látás, hallás, szaglás, ízlelés, tapintás) fajtájáról,
- az adó és a vevő állapotáról,
- az adó információbefogadásra irányuló törekvéséről,
- az információ közléséről és feldolgozásáról,
- az információs folyamatról,

- az információ formájáról, tartalmáról, funkciójáról,
- az adó értelmi, érzelmi és fizikai állapotáról,
- az adó memóriájának állapotáról,
- a kommunikációs szituációról,
- az eufemizmusok használatáról stb. (vö. Bańcerowski 2000: 118–143).

Bańcerowski Janusz külön figyelmet fordít azokra a beszédfordulatokra, amelyek fatikus funkciót töltenek be a dialógusok szervezésében (2000: 133–135), illetve azokra, amelyek számot adnak:

- a beszédaktusokról (pl. *zárójelben megjegyzem, őszintén szólva* stb.),
- az adó és a közlés egyes elemeinek a viszonyáról (pl. *tulajdonképpen, eléggé, majdnem, inkább* stb.),
- az adónak az általa kimondott szavaktól való elhatárolódásáról (pl. *állítólag, mintha* stb.),
- a kijelentés egyes fragmentumai között fennálló kapcsolatról (pl. *apropó, nota bene, egyébként* stb.),
- a sorrendről (pl. *először, másodszor, mindenekelőtt, végül* stb.),
- **a szövegen belüli ekvivalenciáról, illetve kvázi-ekvivalenciáról** (pl. *másképpen fogalmazva, röviden szólva, nevezetesen, például, ismétlem, hogy..., magyarul, emlékeztetem, hogy...* stb.),
- a kijelentések elemeinek jobb kiválasztását szolgáló beszédközbeni szünetfunkció betöltéséről (pl. *hogyan is mondjam csak...* stb.) (Bańcerowski 2000: 136–137).

A nyelven belüli fordítás szempontjából a metainformációs elemeknek az a csoportja releváns, amely a szövegen belüli ekvivalenciáról szóló információt fejezi ki. Bańcerowski Janusz példájából jól látható, hogy ez a csoport sem homogén, szófaji és pragmatikai szempontból is különböző elemek alkotják. Egyetlen, alapvető dolog azonban közös a felsorolt példákban: mindegyik egy korábban már közölt információra utal, amelyet a beszélő és a befogadó egyaránt ismer (pl. *másképpen fogalmazva, röviden szólva, nevezetesen, például, ismétlem, hogy..., magyarul, emlékeztetem, hogy...* stb.). Ezek a metainformációs szinthez tartozó szavak és kifejezések, megszakítva az információs mezőt, azt közlik a befogadóval, hogy a következő szövegrészben a már közölt, a már ismert információnak az újabb megfogalmazása, megismétlése, pontosítása következik. Ez a szövegrész lehet hosszabb vagy rövidebb, egyszerűbb vagy összetettebb, mint az eredeti szövegrész, azonban mindig ugyanarra a valóságseleltre vonatkozik, ugyanazt a gondolatot fejti ki, csak más nyelvi eszközökkel. A felsorolt példák közül a *magyarán* és a *másképpen fogalmazva* kifejezések állnak a legközelebb a fordítás területéhez és ezáltal az általunk vizsgált jelenséghez. A továbbiakban a fentiekben leírt csoport elemeit **nyelven belüli fordításra utaló metaoperátoroknak** (NBFM) fogjuk nevezni.

Mint a legtöbb nyelvi jelenség esetében, itt is beszélhetünk a csoportot alkotó tipikus elemekről (pl. *jogi nyelvről köznyelvre fordítva ez azt jelenti, hogy...*), és olyanokról, amelyek a csoport perifériáján helyezkednek el (pl. *voltaképpen*), de valamilyen formában mégis másodlagos szövegalkotásra vonatkoznak.

A nyelven belüli fordításra utaló metaoperátorok legfontosabb funkciója, hogy összekapcsolnak két különböző információs mezőt, és rámutatnak arra, hogy a szöveg következő része az előtte állóhoz képest másodlagos információt tartalmaz. Ezáltal nemcsak a szöveg kohézióját biztosítják, hanem tájékoztatják a befogadót arról, hogy egyfajta ismétlés követ-

kezik, melynek során ugyanaz az információ másképpen kerül kifejezésre. Sok esetben a metaoperátor utal a nyelven belüli fordítás okára, illetve céljára is: *egyszerűbben úgy is mondhatnánk, szaknyelvre fordítva, hétköznapi nyelven ez úgy hangzik stb.*

A nyelven belüli fordításra utaló metaoperátorok által összekötött két információs mező egymással **ekvivalencia** viszonyban áll. Ez a megállapítás abban az esetben igaz, ha az ekvivalencia tágabb értelmezését vesszük figyelembe, vagyis nem azonosságról, hanem hasonlóságról beszélünk, ami megengedi az egyes ekvivalencia-típusok (pl. forma, terjedelem, stílus, regiszter, hatás stb.) figyelmen kívül hagyását.

Fontos szempont a két információs mező közötti kapcsolat minőségében a **referenciális** ekvivalencia megléte, hiszen fordítási folyamatról van szó, melynek legfőbb célja a mondanivaló befogadásának megkönnyítése és ezáltal a feldolgozási erőfeszítés optimális csökkentése. Ez a törekvés az egyes ekvivalencia-típusok szándékos figyelmen kívül hagyásával valósítható meg. Például ha egyszerűbben, rövidebben és hétköznapi nyelven fogalmazzuk meg az üzenetet, az könnyebben befogadhatóvá válik a célcsoport számára. Ennek tipikus esete a szaknyelvről köznyelvre történő nyelven belüli fordítás, ahol a metaoperátor nemcsak összekapcsolja a két információs mezőt, hanem azt is jelzi, hogy a másodlagos információs mezőben a már közölt információ egyszerűbben kerül megfogalmazásra:

...nem a sértettől kell féltetni, attól, aki testi épségében, egészségében megrokkanna, vagy az elvesztett hozzátartozóit gyászolva legtöbbször csak azt szeretné tudni, hogy az állam az évszázadokkal ezelőtt reá ruházott büntető igényét tudja-e érvényesíteni, egyszerűbben fogalmazva: a bűnös elnyeri-e a büntetését. (MNSZ doc#1268)

A fenti példa kapcsán felmerül a nyelven belüli fordítás célcsoportjának a kérdése. Mint láttuk, a nyelven belüli fordítás a szerző számára lehetővé teszi a befogadók (vélt vagy valós) igényeihez történő alkalmazkodást. Itt szeretnénk megjegyezni, hogy a befogadók köre eltérő a globális és a lokális nyelven belüli fordításban. A lokális fordításra jellemző értelmező nyelvhasználat esetén ugyanaz a szerző, ugyanannak a célcsoportnak, ugyanazon a nyelven, de eltérő nyelvi eszközökkel ismétli meg a korábbi információt (vö. Heltai 2011: 113). Globális nyelven belüli fordítás esetén a célcsoport rendszerint eltérő, ilyenkor a szerzőnek figyelembe kell vennie, hogy az üzenet értelmezése másodlagos kommunikációs helyzetben, eltérő kognitív környezetben történik (vö. Heltai 2011: 113–116).

3. A nyelven belüli fordításban használt leggyakoribb metaoperátorok

A nyelven belüli fordításban alapinformációt és metainformációt egyaránt közvetítünk. Előbbiek a valóság különböző szeleteire (tárgyakra, dolgokra, eseményekre, történésekre stb.) vonatkoznak, utóbbiak pedig „...az információszerzés (látás, hallás, szaglás, tapintás stb.), a gondolkodás, az emlékezés és az információcsere (beszéd, műfajválasztás, írás, olvasás, **fordítás**, tanítás stb.) folyamatait ábrázolják” (Simigné 2009: 94, kiemelés a szerzőtől). Simigné Fenyő Sarolta tanulmányában úgy említi a fordítást, mint információcsere jelentő folyamatot, amelyről a nyelv metainformációs elemei tájékoztatnak.

Az alábbiakban néhány olyan, gyakran előforduló metaoperátort mutatunk be, amelyekkel a szöveg szerzője a lokális nyelven belüli fordításra utaló szándékát fejezi ki.

Elsőként azokat a metaoperátorokat említjük, amelyekben valamilyen formában szerepel a *fordítás* szó.

Talleyrand mondása, hogy a szuronyokkal sok mindent lehet, de rajtuk ülni nem. Mai beszédre lefordítva ez azt jelenti, hogy nem áll szilárd alapokon az a hatalom, amely kizárólag ellenfelei terrorizálásán alapszik. (MNSZ doc#1068)

A metaoperátorok ezen csoportjának egyik jellemzője (nem kötelező attribútuma), hogy a *fordítás* szó mellett a metainformációs mezőben rendszerint utalást találunk az eredeti szövegre (honnan fordítunk?) és/vagy a célszövegre is (hová fordítunk?). Az esetek többségében valamilyen szaknyelvről vagy csoportnyelvről történik fordítás a köznapi nyelvre (pl. *nagyon egyszerűen a köz nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy..., ha ezt jogi nyelvről lefordítjuk, akkor..., az informatika nyelvről a hétköznapi felhasználó nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy... stb.*). Ez az irány jól tükrözi a nyelven belüli fordítás egyik alapvető funkcióját, nevezetesen a befogadási erőfeszítés csökkentésére irányuló szándékot.

...hosszabb távon pedig olyan kettészakadó társadalmat eredményez, melynek legalján egy rendőri eszközökkel kordában tartott, gúzsba kötött kaszt alakul ki. A mindennapi élet nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy még a polgárok következő generációi is olyan országban nőnek majd föl, ahol csak félve lehet az utcára kimenni.... (MNSZ doc#1056)

A metainformációs mezőben nemcsak az eredeti szövegre történhet utalás, hanem arra is, hogy az eredeti szöveg, vagy annak szavai, kifejezései milyen szaknyelvet reprezentálnak, milyen regiszterhez, stílusréteghez tartoznak. Ez a forrásmegjelölés egyben a fordítás indoklásául is szolgál, hiszen a szaknyelv többnyire a szakemberek közötti kommunikáció eszköze, ezért a laikus számára a nehezebben vagy egyáltalán nem érthető részeket le kell fordítani.

Lekopogózták a barlang fölött emelkedő életveszélyes falakat, és lerámolták a lehullással fenyegető laza sziklákat, köveket. A két bányászati szakkifejezés magyarra fordítva azt jelenti, hogy akik ezt a munkát végzik, akárcsak a sziklamászók, kötélen ereszkednek le a vizsgált falszakaszhoz, s azt végigkopogtatva, megfelelő szerszám segítségével, a mélybe dobálják a meglazult darabokat. (MNSZ doc#1044)

A metainformációs operátorok következő népes csoportja a regiszterre utal. A *szaknyelven szólva, szaknyelven ezt nevezik, szaknyelven kifejezve, a jog nyelvén, hivatalosan fogalmazva, köznyelven fogalmazva, hétköznapi nyelven, köznapi nyelven* metaoperátorok egyaránt vonatkozhatnak mindkét információs mezőre, használatuk a fordítás irányától függ. Gyakoribb az a fordítás, amikor a bonyolultabb megfogalmazást alakítjuk át egyszerűbbé, vagy a szakszavakat fordítjuk le hétköznapi nyelvre.

A 129 éves klinika arról híres, hogy az onkológiai – köznapi nyelven daganatos – és az autoimmun gyermekbetegek ellátásának a legnagyobb centruma. (NL 2014/33: 58)

A fruktóz, azaz a gyümölcscukor a répacukor, hétköznapi nevén a kristálycukor egyik része. (BabaPatika 2014: 26)

Előfordul természetesen az ellenkező irányú fordítás is, amikor a köznyelvi kifejezések kerülnek lefordításra szaknyelvi megfelelőikre, ezáltal hangsúlyozva a szövegben foglaltak fontosságát, komolyságát, tudományos voltát, vagy ezáltal téve egyértelművé a közölt információt a szakemberek számára is.

*A számvevőszéki ellenőrzés célja nem a hibakeresés, hanem elsősorban a hibák megelőzése, **szaknyelven szólva** a prevenció.* (MNSZ2 doc#900)

*Lajosmizse polgármestere abban reménykedik, hogy jövő év októberére elkészül a minisztérium által ígért út, s ennek eredményeként a forgalom elkerüli a települést. Mint megtudtuk, Lajosmizse arra kapott ígéretet, hogy egy fél elkerülő szakasz, **szaknyelven kifejezve** saroklekötés készül majd el.* (MNSZ2 doc#1040)

A magyar szót (vagy annak származékait) tartalmazó metaoperátorok (pl. *magyarul, magyarul ez annyit jelent, magyarról magyarra fordítva ez azt jelenti, magyarán, magyarán szólva* stb.) rendszerint a második információs mezőre vonatkoznak, és arra utalnak, hogy ebben a mezőben az információ magyarul, tehát érthetően kerül megfogalmazásra.

*Az indoklás szerint ugyanakkor ez a mentesség „értelmszerűen” csak a büntetőjogi felelősségre vonatkozik, „nem befolyásolja az egyéb jogági jogérvényesítés, illetve szankció alkalmazásának lehetőségét”. **Magyarul ez annyit jelent:** attól még, hogy egy torrentező ellen nem indul büntetőeljárás, egyáltalán nem biztos, hogy a sértett kiadó vagy filmstúdió nem pereli be polgári úton, követelve az elmaradt szerzői jogdíjakat.* (HVG 2013)

A *magyarán* metaoperátor gyakran szerepel azonos regiszterhez tartozó információs mezők között is, amikor a jelentése megegyezik a *magyarán szólva* frazeológiai kifejezés jelentésével: világosan, őszintén, nyíltan (Eöry 2007: 1023).

*Ehhez jött még, hogy teljesen megromlott a házasságuk apuval, aki sajnos nem tudott parancsolni hóditási vágyának, **magyarán** maradt ugyanolyan pernahajder, mint volt korábban.* (NL 2014/37: 36)

A nyelven belüli fordítás alapvető funkciójából adódóan rendkívül gyakori az *egyszerű* és az *egyszerűbben* szavakat tartalmazó metaoperátorok használata. Ezek a kifejezések arra utalnak, hogy a metainformációs mezőt követően a már elhangzott információ érthetőbben, befogadóbarát módon kerül megfogalmazásra.

*...az elmúlt télen száz vagyon elleni bűncselekmény – vagy **egyszerűbben fogalmazva:** betörés – történt, és a nyomozóhatóság megállapította, hogy...* (MNSZ2 doc#900)

*A csatározásokat, a harcokat mindig ő kezdeményezte, **egyszerűbben fogalmazva:** ő kötött bele másokba.* (MNSZ doc#1139)

*...és ennek alapján kiszámítandó, hogy mennyi a gázkompenzációs norma háztartásra jutó mennyisége, **azaz – egyszerűbben fogalmazva** – mennyi az a gázmennyiség, ami után a háztartás kompenzációt vehet igénybe, ...* (MNSZ2 doc#1272)

Az utolsó példában a metainformációs mezőben két metaoperátor szerepel (*azaz és egyszerűbben fogalmazva*), ami két metainformációt közvetít a befogadó számára: az előzőekhez képest itt most ismétlés és egyben magyarázat következik, s mindez egyszerűbben kerül megfogalmazásra, mint az előző szövegrészben.

Az *azaz* metaoperátor önállóan is gyakran fordul elő.

Tévhiték a fruktóz-, azaz gyümölcscukor-felszívódási zavar kezelésében (BabaPatika 2014: 26)

Az idegsejtek közötti kapcsolatok, azaz szinopszisok azok az alapvető idegi struktúrák, amelyek az egyik sejttől a másik sejtre történő információátadásért felelősek. (NL 2014: 59)

Az Értelmező Szótár az *azaz* kötőszó (jelentése: más szóval, helyesebben, mégpedig) szinonimájaként a *vagyis* és a *pontosabban* szavakat (Eöry 2007: I. 68, II. 1696) nevezi meg, amelyek szintén gyakran szerepelnek metaoperátorként. A *vagyis* metaoperátor az előzményekhez hozzátoldott magyarázat bevezetésére szolgál (Eöry 2007: II.1696).

A „pingpongeffektus” vagyis a visszafertőződés megakadályozása csak akkor lehetséges, ha a kezeléssel egy időben ágyneműcsere és használati tárgyak fertőtlenítése is megtörténik. (NL 2014/38: 56)

A *más néven* és a *más szóval* metaoperátorok arra utalnak, hogy az előzőekben már közölt információt a szerző újra megfogalmazza, de más nyelvi eszközökkel:

A C-vitamint (más néven aszkorbinsavat) a gerinces állatok többsége képes előállítani szervezetében a szükséges mennyiségben, számunkra azonban elengedhetetlen ennek pótlása. (KM 2014: 17)

TAJGA RÉME = Méltán elhíresült szovjet–ukrán autó, a Zaporozsec, más szóval tatár mercedesz, záporjóska. (Középiskolások magazinja 2014)

Hasonló a használata az *ez más szavakkal azt jelenti* metaoperátornak is, amely a nyelven belüli fordítás lényegét fejezi ki: utal az elsődleges információs mezőre (*ez*), utal arra, hogy az előző üzenet másképp kerül kifejezésre (*más szavakkal*), és végül az egész kifejezés utal arra, hogy csak a szavak változnak, a jelentés nem.

A pártát alkotó sárga szíromlevelek is összeforrtak, ezekből áll a sárga árvacsalán kétoldali szimmetriájú, zigomorf virága. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy a virágnak egyetlen, függőleges irányú szimmetriatengelye van. (MNSZ doc#1139)

Számos metaoperátor ábrázol diakrón fordítást, vagyis arra utal, hogy a két információs mezőben lévő üzenet különböző korokban másképp került megfogalmazásra (pl. *régebben ezt úgy mondták, archaikus nyelven ez úgy hangzik, manapság úgy fogalmazzunk, mai nyelvhasználattal élve, a ma emberének érthető nyelven fogalmazva* stb.).

Az időbeosztás – manapság népszerű kifejezéssel: időmenedzsment – fogalma arra utal, hogy saját felelősségünk, miként bánunk az időnkkel. (NL 2014: 24)

Összegzés

A lokális nyelven belüli fordítás olyan értelmező nyelvhasználat (vö. Heltai 2011: 111), amelynek során három információs mezőt különböztetünk meg: az elsődleges, a meta- és a másodlagos információs mezőt. Az elsődleges információs mező tartalmazza az üzenetet, amelyet a szöveg szerzője a másodlagos információs mezőben más szavakkal interpretál. Ez azt jelenti, hogy a szerző valamilyen más formában megismétli és értelmezi az általa korábban már létrehozott szöveget. Erre a folyamatra a metainformációs mezőben különböző metaoperátorok segítségével maga a szerző utal.

Irodalom

- BAŃCZEROWSKI Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE BTK.
- DOBOS Csilla 2014. A nyelven belüli fordítás különböző típusai. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények. Interdiszciplináris tanulmányok*. VIII. évf. 2. sz. 61–75.
- EÖRY Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár I*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- HELTAI Pál 2011. Nyelven belüli fordítás. In: Gecső Tamás–Sárdi Csilla (szerk.) *Nyelvi funkciók – Stílus és kapcsolat*. Budapest: Tinta Kiadó, 110–123.
- LÉVAI Béla 2002. Metainformációs elemek egy XIX. századi szőlőskerti jegyzőkönyvben. *Ethnica*. IV. évf. 3. sz.
- SIMIGNÉ FENYŐ Sarolta 2009. A metainformációs struktúrák fordítása a Tatjana levele Anyeginhoz című költemény (egyik) magyar fordításában. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. Miskolc, IV. évf. 1. sz. 93–106.

Források

- BabaPatika 2014. Micskey Éva: *Mi a fruktóz?* XVII. évfolyam 7. szám 2014. július
- Billerbeck paplan. Kezelési és használati útmutató a Billerbeck Budapest Lakástextil Kft. által gyártott termékekhez.
- Középiskolások magazinja 2014. 6. évf. 14.
- KM 2014. Kentaur Magazin, Ingyenes Vásárlási Magazin. *Vitaminokkal az egészségünkért*. 2014. ősz. 2. évf. 2. sz. 17.
- Kentaur Magazin 2014. Kentaur Magazin, Ingyenes Vásárlási Magazin. *Megtaláltam a fogaimnak az igazit: A tökéletes szájápolás nem illúzió, hanem elérhető valóság*. 2014. ősz. 2. évf. 2. sz. 6.
- Száraz 2012. Száraz Anca: *Hív a vasút, áll a MÁV*. <http://www.szon.hu/hiv-a-vasut-all-a-mav/2041813>
- Üzleti kalauz nőknek 2014. *Adókedvezményekkel a magasabb nyugdíjért*. Budapest: Sanoma Media Budapest Zrt., 54.
- NL 2014/38. Nők Lapja, 2014. szeptember 17. *Védekezni könnyebb, mint irtani*. 56–57.
- NL 2014/33. Nők Lapja, 2014. augusztus 13. *Küzdeni és bízni, Tűzoltó utcai Gyermekklinika*. 58.
- NL 2014/37. Nők Lapja, 2014. szeptember 10. Szegő András: *Nagyon mások vagyunk*. 36.